

SZERZŐ
HURTÁK GABRIELLA

TÉMAVEZETŐ
VASÁROS ZSOLT DLA

EGY ELVESZETT VILÁG

A Club Aliga építészeti emlékei

#mszmp #pártüdülő #club_aliga #balaton-part #fürdőtelep
#századforduló #monte_carlo #modern #szocreál #szocmodern
#előregyártás #buhera #posztmodern #örökség

A dolgozat központi témája a Club Aliga néven ismert egykori kiemelt pártüdülő területének identitásvizsgálata. Az üdülő a Balaton-part jelenleg talán legnagyobb összefüggő fejlesztésre váró területe, ugyanakkor történelmi múltja is különlegessé teszi. Jelen tanulmány a Club Aliga mára kialakult építészeti arculatának történeti szálait vizsgálja, ehhez elsősorban az emlékezés és identitás szempontjából fontos elemeket veszi sorra, egyes korszakokra jellemző épületeinek ismertetésében pedig a szakítás és kontinuitás kérdéseire helyez hangsúlyt. A fenti vizsgálat többek között azt az eredményt hozta, hogy a szigorúan elzárt pártüdülő fejlődése párhuzamot mutat a Balaton-part többi üdülőjének fejlődésével. Mindez a korábbi nagyszabású tervek, drasztikus beavatkozások ellenére is érzékelhető, ugyanakkor ez kezdetben korántsem tűnt egyértelműnek. A pártüdülő így az építészeti identitás tekintetében is alapvetően a Balaton-parti üdülők sorába tartozik, jóllehet speciális történelmi szerepe árnyalja ezt a képet.

BEVEZETŐ

Az „aligai skanzen”¹ egy korábban már részben beépített üdülőterületen a socialista időszak politikai elitje számára alakították ki. Egy szigorúan őrzött, sajátos, luxussal teli zárt világ volt, amihez hasonlóról akkoriban az átlag ember álmodni sem mert. A rendszerváltást követően az új politikai vezetés – részben az elhatárolódás jeleként – látványosan megszüntette az MSZMP pártüdülőt. Minisztériumi keretek között még egy ideig képzési központként működött, azonban ez hosszútávon nem volt fenntartható. A dolgozók nagy részét elbocsátották. Végül nyílt nemzetközi pályázat útján egy külföldi tulajdonú cég megvásárolta az üdülőterület nagy részét,² és – hosszú idő után – egységes tervek alapján egy nagyszabású beruházás megvalósítására készül. Ennek előkészítése folyamatban van, a rendezési tervek és a szükséges megalapozó vizsgálatok elkészültek, ugyanakkor a terület tervezett karaktere, identitásának meghatározó kérdései még nem tisztázódtak.

A terület vizsgálatának aktualitását tehát a folyamatban lévő beruházás előkészítése adja, jelentőségét pedig a Club Aliga fejlesztendő területének léptékén túli, politikatörténetileg kiemelt szerepe is erősíti. A területi identitás vizsgálata hasznos lehet a folyamatban lévő fejlesztés számára is, mivel egy regionális identitáskép kialakításával gazdaságélénkítő, társadalmi szempontból is pozitív fejlesztések hozhatók létre. A területi beágyazottság és a gazdasági potenciál között – mint Bugovics Zoltán kimutatta – szoros, egymásra ható pozitív kapcsolat van.³ Általában igaz, hogy ha területi értékek dominálnak a fejlesztési folyamatban, akkor szerencsésebben ágyazódhat be a környezetébe egy ilyen beruházás. „A folyékony modernitás posztmaterális” világában „sokféle és rétegzett identitások élnek az emberekben, s ezek tudatosítása, serkentése új lehetőségeket jelenthet a területfejlesztésben”.⁴

#mszmp #pártüdülő

1. SZÁNTÓ István: *Kádártól Castróig*. Budapest: ABOVO, 2013, 129.

2. Uo, 133.

3. BUGOVICS Zoltán: *Társadalom, Identitás és területfejlesztés*. Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2007, 271.

4. BUGOVICS, i.m.

#club_aliga

[1] Club Aliga, V-VI sz. villák

5. KOVÁCS Éva Az emlékezet szociológiai elméletéhez című 2015-ben publikált tanulmányában a Jan Assmann által meghatározott kommunikatív és kulturális emlékezet fogalmi szerint mutatja be a kollektív emlékezet rendszerét. Ezt követően Pierre Nora gondolatait veszi sorra, ahol is a történelem szembe kerül a hagyománnyal, majd kiegészíti az előbbieket a „személyes emlékezet” tárgyalásával. Végül javaslatot tesz egy olyan egységes modellre, ami magában foglalja az „önéletrajzi, a társadalmi és a történelmi emlékezetet is. In: BODOR, 2015.

6. A terület speciális funkciójából következő elzártsága értendő ezalatt.

7. A Club Aliga építészeti karakterét is meghatározó „szakítás és kontinuitás” furcsa együttélésének érdekes rétegeire világítanak rá Majtényi György kutatásának eredményei. Írásában egyértelműen kirajzolódik, hogy Aliga „célközönsége” a socialista uralmi „elit” nemcsak hogy nem szakított a korábbi, őket közvetlenül megelőző elit szokásaival, kultúrájával, hanem sajátosan átörököltette, folytatta azokat. Ez megmutatkozik abban is, ahogy a magas beosztású káderek beköltöztek a korábbi elit elhagyott budai villáiba, belakták azokat, és elkobzott tárgyaikkal vették körül magukat. Ezt a mintát láthatjuk a jellegzetesen úri (vagy később inkább dzsentri) szokásnak tekinthető vadászat elterjedésében, kiemelt szerepében is. Erre Majtényi is utal a 2009-ben publikált *K-VONAL. Uralmi elit és luxus a szocializmusban* című könyvében.

8. Aliga II. épületei, a későbbiekben ismertett Kádár-villa és az V6/a VI. villák is ide tartoznak.

9. Az emlékezet fogalma tekintetében itt ismét a Kovács Éva által föllátott modell komplexitását véve alapul.

#fürdőtelep

[2] Club Aliga, Bíró villa

A dolgozat tehát elsősorban a Club Aligához kötődő sokféle és rétegzett identitás építészeti vetületét igyekszik körbejárni. Azonban fontos figyelembe venni, hogy az egykori kiemelt pártüdülő az emlékezet⁵ síkján sűrítve hordozza magában az előző rendszer lenyomatát. A Club Aliga épületei közül ez hatványozottan igaz a Kádár-villára, amit a pártvezető kizárólagos használatára építettek. Hasznosítás szempontjából pedig a községéből kialakított étterem épülete érdemel külön említést. Erre a két épületre a dolgozat bővebben tér ki.

A Club Aliga építészeti karakterének, identitásának legizgalmasabb kérdései két fogalompár köré szerveződnek. Ez a beágyazottság/elszigeteltség,⁶ valamint a szakítás/kontinuitás témája,⁷ ennek megfelelően a terület építészeti identitásának vizsgálatához ezt a két fogalompárt hívom segítségül. Elsősorban a Club Aliga jelenlegi építészeti arculata kialakulásának történeti szálait, mint az emlékezés és identitás szempontjából fontos elemeket veszem sorra, az egyes korszakokra jellemző példaként bemutatott épületek ismertetésében pedig a szakítás és kontinuitás kérdéseire helyezek nagyobb hangsúlyt. Ez a vizsgálat az üdülő kiemelt szerepe alapján előre elképzeltékhez képest azt az eredményt hozta, hogy a fürdőtelep épületállománya valójában nem sokban különbözik a Balaton-parti üdülők többségétől. Talán a 60-as években épült, modern szellemiségű villák nívós épületeinek egységes csoportja⁸ emelkedik ki egyedül a balatoni átlagból, de összességében a fürdőtelepről elmondható, hogy a Balaton-parti üdülők sorába tartozik. Ez az „odatartozás” identitásának fontos, materiálisan is megjelenő alkotóeleme, amit a főként az emlékezet síkján⁹ raktározott politikatörténeti vonatkozások árnyalnak.

TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

TÓTH EDE FÜRDŐTELEPE – AZ ELSŐ EGYSÉGES FEJLESZTÉSI ELKÉPZELÉSEK (AVAGY A SZÁZADFORDULÓ)

Ebben az időszakban Balatonaliga fejlődése a Balaton-parti településekhez hasonlóan alakult. A fürdőtelep történetének a Déli Vasútvonal 1863-as kiépítése volt az első jelentős állomása, amely Budapestet a Balaton déli partján keresztül haladva a tengerparttal (Fiumével) kötötte össze. Aligán ekkor még még nem volt étterem vagy csárda, a Balatont pedig a vasútállomásról egy nagyobb szakadékon keresztül lehetett megközelíteni. Később, 1898-ban Enyingen mozgalom indul annak érdekében, hogy a Világos-pusztá határában, Balatonföldvár példájára, egy konzorcium létrehozásával építsenek a Balaton mellett egy fürdőtelepet. 1902-ben Tóth Ede, a balatonfőkajári birtokos egy fürdőkabinokkal és vendéglővel kiépített fürdőtelepet létesített és eladásra kínált 64 villatelket. A telep gyorsan fejlődött, 1905-ben már postaügynökség is működött a területen. 1907-ben Balatonaliga néven törzskönyvezték Aliga-fürdőtelepet, és 1912-re már felépült 40 új villa. 1921-ben a megnövekedett forgalom hatására a fürdőtelep tulajdonosai további fejlesztésekben gondolkodtak: szállodák építését, illetve konyhakertészet, villanytelep és disznóhizlalda telepítését is tervezték.

„MONTE CARLO”, A MÁSODIK NAGYSZABÁSÚ, EGYSÉGES TERV MEGSZÜLETÉSE (AVAGY A '30-AS ÉVEK)

A Club Aliga történetében, sok balatoni településhez hasonlóan, meghatározó volt az 1930-as évek időszaka. Ekkoriban egyre többen érdeklődtek a Balaton-parti üdülés iránt, ez pedig fejlesztéseket vont maga után. A vasútvonal 30-as években végrehajtott villamosítását követően még gyorsabban megközelíthetővé vált a terület, ami további lendületet adott a vízparti építkezéseknek.¹⁰

1943-ban a kor modern építészetének két tehetséges fiatal képviselője – Olgyay Aladár és Olgyay Viktor – megbízást kapott egy nagyszabású, egységes fejlesztési terv elkészítésére Balatonaliga fürdőtelepére vonatkozóan. Ahogy a tervezőpáros írja: „Az egyikében lévő birtok megátolta a haladást. Mikor 1943-ban egy erre alakult részvénytársaság felismerte a hely természeti szépségeit, az új fürdőtelep terveit szinte érintetlen tereprészekre lehetett elkészíteni. Ennek a tervnek célja egységes beépítettségű fürdőhely, minden kultúrészületnek megfelelő első vonalbeli nyaralóhely megteremtése volt.”¹¹ A háborús hiány ellenére 1943-ban „Monte Carlo” néven kezdődött meg az aligai fürdőtelepen a luxusépítkezés. 54-54 luxuslakással, klubházakkal, szabadtéri színpaddal és tenispályákkal ellátott három nagy szállót terveztek építeni, sőt, a Balaton medrének egy részét is fel akarták tölteni. 1943-ban az elkészült beépítési terveknek megfelelően már el is indul két új szálló építése az Olgyay testvérek tervei alapján.¹² Az aligai „Monte Carlo” alapvetően modern szellemben készült átfogó tervein is érződött az az ebben az időben elfogadott általános elv,¹³ miszerint lehetőség szerint a helyi éghajlat, helyi anyagok és a környék sajátos építészeti karakterének figyelembevételével szabad csak kísérletezni.

Modern – Két szálló

A Csongor és Tünde nevű egyszerű, harántfalas, hasáb formájú, tipikusan balatoni szállóépületek a tó felé tájolt szobákkal és erkélyekkel épültek. Tiszta, racionális szerkesztésükkel és a helyhez kötődő markáns terméskő burkolatukkal a háború előtti modern szállók jellegzetességeit mutatják. A nagy üvegfelületek „beengedik” a táj, a Balaton látványát a szobákba, a racionális térszervezés egyszerű, jól működő rendszert biztosít, a terméskő alkalmazása pedig a helyhez kötődő regionális vonást ad a modern szellemű épületeknek. A jelenleg látható drótüveg mellvédek és alumínium szerkezetek már a szocialista időszak lenyomatai.

Modern – Községház, Olgyay & Olgyay

Ebből az időszakból származik a fürdőterület aktuális újragondolása szempontjából fontos, érdekes létesítmény, az Olgyay testvérek által tervezett, később étteremmé (konferenciateremmé) átalakított egykori községház. Az épület tájolásánál vélhetően már tudatosan figyelembe vették az időjárás, valamint a domborzat összefüggéseit. Mégis, az alaprajzi szervezésnél nyilvánvalóan a legmeghatározóbb szempont a Balaton szabadon feltáruuló látványa lehetett.

A modern építészet „mediterrán” attitűdjét itt a Balaton sajátos atmoszférája teremtette meg. Olgyayék épülete harmonikusan belesimul az élő természetbe, védelmet talál a növényzet között a partfal közelében, és befogadja az azt körülölelő szépséget. A tervezők modern szellemiségű alkotásában összeér „az építészet érzéki és intellektuális” vonása. Míg a Balaton felé megnyitott hatalmas üvegfelületek beengedik a tó folyamatosan változó, „varázslatos” fényeit és a hatalmas vízfelület magával ragadó látványát, a racionálisan, azaz pontosan kiserkesztett módon hátrébb húzott szerkezeteknek köszönhetően

10. Ebben az időben már rendszeres autóbusszjáratok is közlekedtek, és gyakoriak voltak az egynapos, a fürdő területére szervezett kirándulások is. Erre utal a Heinrich és Szita szerzőpáros is 2011-ben megjelent Fehér partok alján. Balatonvilágos évszázados története és polgárainak visszaemlékezései című könyvükben.

11. DESKEY, Donald – Dr. KISMARTY LECHNER Jenő – Dr. MÓRICZ Miklós (eds.): Arts and Artists in Hungary. Architects Olgyay and Olgyay. Budapest: Budai István, 1946.

12. Csongor és Tünde néven – ma I. és II. szálló.

13. Ekkoriban az építész szakma is egyre élénkebben érdeklődött – többek között a Balatonparton megindult intenzív építkezések minőségi problémái miatt – a Balaton fejlesztésének kérdéseiről. A kor szakfolyóirataiban rendszeresen jelentek meg a Balaton-partra javasolt tervek, valamint több, a nyaralótervezés irányelveivel foglalkozó írással is találkozhatunk. Lásd WETTSTEIN Domonkos: Balaton modern – identitáskeresés a '30-as és a '60-as évek építészetében. epiteszforum.hu, 2016. 12. 05.

#monte_carlo #modern

[3] Club Aliga, Csongor és Tünde szállók (tervező: Olgyay & Olgyay)

OLGYAY & OLGYAY

Az 1910-ben született ikerpár a háborút megelőzően és rövid ideig a háború után is a magyarországi modern építészet jelentős képviselőiként élénk szellemi és társasági életet éltek. Terveiket nyitottság, folyamatos kísérletezés, újítás, formailag pedig modern elegancia jellemzi. Már itthoni munkáik során foglalkoztak az akkoriban még nagyon újnak számító klimatikus építészet elvi és műszaki kérdéseivel, ami a modern építészeti megközelítés természetére való nyitottságát tükrözi. Ez a szellemiség érvényesült az épület telepítésénél és tájolásánál is.

[4 a b] Club Aliga, Külügyi villa

14. SZÁNTÓ, i.m., 131.

15. Rákosi Mátyás májustól októberig szinte minden hétvégét lent töltött feleségével. A párt vezetőségének tagjai itt ingyenes ellátást kaptak, ha bármire szükségük volt, csak telefonáltak, és biciklivel szolgálták ki őket. A legmagasabb fokú biztonság miatt a fel-szolgálat előtt orvosok ellenőrizték az ételek minőségét. Lásd SZÁNTÓ István: *Kádártól Castróig*. Budapest: ABOVO, 2013.

16. Ebben az időszakban a Balaton többi területének fejlesztése is megtorpant. A második világháború után hosszú ideig nem volt kapacitás üdülők fejlesztésére, nem volt aktuális a Balaton fejlesztésének ügye, viszont ettől függetlenül az egykor luxusnak számító Balaton-parti nyaralás fokozatosan, egyre inkább hétköznapi igénnyé vált. Érdekesség, hogy a szocialista realizmus ideológiájának kényszere éppen egybe esett a fejlesztések megtorpanásával, így egy-két kivételtől eltekintve, az ideológiával átítatott, erősen „archaizáló” „eklektizáló”, monumentalitásra törekvő reprezentatív formaképzés nem terjedt el a Balaton környékén. Lásd WETTSTEIN Domonkos: Balaton modern – identitáskeresés a '30-as és a '60-as évek építészetében. epiteszforum.hu, 2016. december 5.

17. Ebben az épületben látták vendégül valaha többek között Hruscovot, Gagarint, Fidel Castrót és Honeckert. Lásd SZÁNTÓ István: *Kádártól Castróig*. Budapest: ABOVO, 2013, 95., 102.

az „árnyékoló” a nagyobb beesési szögben érkező napsugarakat kizárja, az alacsonyabb szögben érkező, hasznosítható téli napsugarakat viszont beengedi a belső terekbe. A racionális átgondoltsághoz még az is hozzátartozik, hogy légfűtő csatornákkal készült a ház, ami vélhetően a légkondicionálás későbbi kialakítására adott előre teret. Ezt a lehetőséget később a hatvanas évek felújításai során észrevették, de utólagos hasznosítása megállt a felvetések szintjén, ami jól mutatja a két tervezési folyamat közötti különbségeket. Az egyik a korát messze meghaladó, előrelátó komplex tervezői attitűd, a másik egy nehézkes állami struktúra, ami bizonyos szakemberek adott részterületeken megnyilvánuló racionalitása ellenére sem tud élni azokkal a lehetőségekkel, amelyek előre gondolkodó elődeitől rámaradtak.

Olgyayék épülete a racionalitáson túl magán hordozza a 30-as évek modernjének finom eleganciáját. Ez a homlokzat diszkréten megmozdított tömegelemeinek könnyedségében, a nyílászáró-osztás játékosságában, a filigrán fém üvegtartó szerkezetekben, a karcsú beton/műkö tartóoszlopokban, valamint a lépcső-korlátoktól a burkolatokig minden részletében végiggondolt, egyszerű és harmonikus designban nyilvánul meg. Erre a könnyed modern rétegre rakódott rá később a 60-as évek más körülmények között született, más szellemiségű (és más minőségű) átalakítása. Az épület bővítésénél láthatóan csak szűken értelmezett racionális szempontok játszottak közre. (Az épület részletesebb ismertetése és képek, lásd 120-127. oldal.)

MEGTORPANÁS, A HARMADIK NAGYLÉPTÉKŰ BEAVATKOZÁS (AVAGY '45 UTÁN)

1948-ban Rákosi Mátyás államosította a telepen található villákat. Ifjúmunkásokat és szegénysorú gyerekeket nyaraltattak bennük,¹⁴ de közben annyira megtetszett neki a terület, hogy a legfelsőbb pártvezetés döntése alapján a kommunista párt még 1948-ban pártüdülő céljára kisajátította a telepet.¹⁵ Az aligai területet két részre osztották: „Aliga I.” területén pártalkalmazottaknak biztosítottak ingyenes üdülést, míg „Aliga II.” a párt vezetőit szolgáló, géppisztolyos őrkkel védett elzárt terület lett. Ekkoriban a régi villák nagy részét még megtartották, új építés csak elvétve fordult elő. Mint ahogy a Balaton többi területének fejlesztése¹⁶ is megállt második világháború után kapacitás hiányában, a Club Aliga akkoriban már elzárt és kiemelt jelentőségű területén a kisajátítások ellenére sem történtek „drasztikus beavatkozások” és komolyabb fejlesztések. Ennek következtében mindössze egy, ennek az időszaknak a lenyomatát őrző szocreál épület található az üdülőtelepen. Ez nyilván nem véletlenül éppen a külföldről érkező, kiemelten fontos, magas rangú vendégek fogadására fenntartott külügyi villa volt.¹⁷

Szocreál – Külügyi villa

A szocialista realista stílusban épült földszintes (I. sz.) villaépület részben alapincézett, egységes tömegű, kontyolt tetős kialakítású üdülő, tervezője Zöldy Emil. Alapvetően a tó látványára szerkesztett alaprajzi elrendezése a Balaton felé teljesen nyitottá teszi, míg az út felőli oldala meglehetősen zárt szerkesztésű. Karakteres eleme a tó felőli oldalon végigvezetett archaizáló oszlopsor. Említésre méltóak igényes kiképzésű vasalatai is. Azzal együtt, hogy félreérthetetlenül hordozza a szocreál jellegzetes vonásait, mégis – talán a tópart sajátos „mediterrán légkörének” köszönhetően – sokkal inkább barátságos, mint hivalkodó és reprezentatív.

A FEJLESZTÉSEK ÚJRAINDULÁSA, A KÁDÁR-KORSZAK (AVAGY A '60-AS ÉVEK)

Idővel a kormányzat felismerte a Balatonban rejlő lehetőségeket. A Rákosi-rendszer diktatúrája után a Kádár-rendszer a „magánélet nyugalmát” hirdette, ami a folyamatos ideológiai offenzíva után egyfajta „látszat autonómiával” járt. A rendszer stabilitásának fenntartását célozza az törekvés, hogy a társadalmi képzelet számára egy fejlődő és élhető világ képét nyújtsa. Ahhoz, hogy a képzelet ne keressen folyamatosan más alternatívákat, a vasfüggöny által elzárt világot „a lehetőségekhez képest” otthonossá kellett tenni.¹⁸ Ezzel a politikai szándékkal összhangban volt a „magyar tenger” üdülőinek fejlesztési ügye.¹⁹

Ebből a folyamatból Balatonaliga speciális státusza miatt kimaradt. Az aligai fejlesztések a Balaton többi területétől eltérő módon és részben titkosan zajlottak. Erre utal, hogy a Balaton Regionális Terven gyakorlatilag nem szerepel, éppen csak megjelölték az üdülő területét, és az illetékes járási tanács építési ügyeket rögzítő iktatókönyveibe is csak véletlenszerűen, egy-egy épületet jegyeztek be ebben az időszakban. Jellemzően csak az alárendeltebb funkciójú szolgálati lakásokról, valamint gépészeti engedélyezési ügyekről van nyilvántartott anyag, bár érdekes, hogy egy-egy Aliga II. területén található villa épülete is bekerült valamilyen okból a nyilvántartási rendszerbe. A legtöbb ebben az időszakban épült villáról azonban a járási tanács iktatókönyveiben nem szerepel adat.²⁰ Míg a Balaton többi kiemelt területén az épületek kialakításában így vagy úgy, de a balatoni regionális koncepció elvei érvényesültek, és az építésszek a beépítést és karaktert is felvázoló ún. koordinációs tervek alapján dolgozták ki terveiket, addig Aligán nem mutatható ki ilyen egységes tervezettség-szervezettség. Alapvetően a régebbi, főként századfordulós villák szerveződése határozta meg az üdülő struktúráját, egy egész területre vonatkozó egységes beépítési terv meglétére nem utal jel. Inkább a funkcionális igények kielégítése tűnt meghatározó szempontnak, és az egymáshoz közel fekvő épületek arculatának, illetve az épületek telepítésének minimális összehangolása lehetett cél.²¹

Érdekes, hogy míg az 50-es években a szocreál kényszere a Balaton-parti fejlesztések leállításával esett egybe, a modern építészet elfogadottá válásának folyamata viszont a Balaton-parti fejlesztések ismételt megindulásával párhuzamosan zajlott.²² Aliga a Balaton-parti településekhez hasonlóan²³ izgalmas formai és szerkezeti kísérletezések emlékeit őrzi ebből a korszakból.

A nagyvonalú átfogó tervezésnek ugyan nincs látható nyoma, azonban egyfajta építészeti „fellendülés” Aligát sem kerülte el. A telep talán legizgalmasabb, legegységesebben kialakított épületei éppen erre az időszakra tehetőek. A párt saját igényeinek kiszolgálására kialakított elzárt üdülőtelep tervezési munkálatait az ÁÉTV²⁴ kapta feladatául. Az új épületek tervei, a nagy tervezővállalatok működésének megfelelően, egy többlépcsős előkészítő, ellenőrző folyamat eredményeként születtek meg. Ács Tamás tervező mérnök visszaemlékezéséből²⁵ részletesebben is megismerhető, hogyan zajlott a tervezés folyamata. Az építésztervező 2009-es visszaemlékezése szerint, amikor az MSZMP-nél beruházási vagy felújítási igény merült fel, a legtöbbször (az esetek 90-95%-ban) az Általános Épület Tervező Vállalat készítette a szükséges terveket. A tervezési munkát a beruházási alosztály adta ki (ide a visszaemlékezések szerint építésszek, gépészek villamosmérnökök tartoztak, mindannyian tapasztalt, középkorú szakemberek). A beruházási osztály részletes tervezési programot

#szocmodern

18. György Péter szerint a Kádár rendszer stabilitása múlt azon, hogy „az egyedüli adott világ a lehetőségekhez képest otthonos legyen”. Lásd GYÖRGY Péter: *A hatalom képzelete. Állami kultúra és művészet 1957 és 1980 között*. Budapest: Magvető, 2014, 68.

19. Ismét elindult egy egységes nagyléptékű gondolkodás a balatoni fejlesztések körül. Újraszervezték a Balatoni Intéző Bizottságot, és minisztériumi megrendelésre elkészült egy a Balaton-parti fejlesztések egységes keretűl szolgáló regionális tervvázlat, valamint létrehozták a hatósági jogkörrel is rendelkező főépítési munkakört. A tervben szerepeltek a jelentősebb szórakozó és gyógyhelyek, és ezzel párhuzamosan a tó körüli települések számára településszerkezeti vázlatok is készültek. Részletesebben ld. Wettstein Domonkos tanulmányát a kötetben.

20. A Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára őrzi az Aligával kapcsolatos építéshatósági ügyek archív iratait. Az iktatókönyvek hozzáférhetőek, azonban néhány kivételtől eltekintve az aligai építések vonatkozásán nem található bennük érdemi információ.

21. Az ÁÉTV tervek között néhány műleírásban van arra utalás, hogy az új épületek elhelyezése során figyelembe vették a már meglévő szomszéd épületek pozícióját is. Kisebb alaprajzi gesztusokkal próbálták illeszkedni a meglévő beépítésekhez, azonban az egész fürdő karakterén nem érződik a mindenre kiterjedő összefogott tervezés, és erre utaló dokumentum sem került elő.

22. A modern visszatérésének, a szocmodernnek az időszaka.

23. Ebben az időszakban a megnövekedett forgalom igényeinek kezelésére többek között a Polónyi Károly és Klimov Borisz által közösen tervezett variálható vázrendszert alkalmazták. E szerkezetek könnyed megjelenése a balatoni strandok épületeinek meghatározó elemévé vált.

24. Lásd ARCHEO-ART BT. 2012. Örökségvédelmi hatástanulmány, 34.

25. Uo.

készített helyiséglisával, a szükséges alapterületek és gépészeti igények megjelölésével. A tervezési program alapján a tervező több változatot készített vázlattevi szinten, amiket a beruházási alosztály mérnökeivel szükség esetén több menetben is megkonzultált. Amikor kialakult az az alaprajzi elrendezés és homlokzati rendszer, ami mindenki számára elfogadható volt, a terveket be kellett mutatni az MSZMP KB tervtanácsán. A tervtanácsokon részt vettek a beruházással érintett vezetők is, például az üdülők igazgatói, főmérnökök, stb. Ezek után került a terv a vállalati tervtanács elé, ezt az ÁÉTV műszaki osztálya működtette. Részt vettek benne többek között meghívott építésszek (például Pázmándy Margit, Dúl Dezső, Rimanóczy Jenő, továbbá a gépész- és statikus főmérnökök), valamint az ÁÉTV főmérnöke, dr. Gáboros Lajos. A visszaemlékezés szerint meglehetősen „mélyreható” zsűrizések voltak ezek az alkalmak. Sikeres zsűrizés után a tervet le kellett adni a műszaki osztályon ellenőrzésre, csak ezután következett a dokumentálás. A tervező visszaemlékezése szerint ezekkel a tervekkel „a kivitelezéskor nem volt gond”, mivel sok tapasztalt szakember részvételével, gondos munka eredményeként jöttek létre. Az üdülőtelep épületeinek együtteséből az ebben az időszakban épült villák (IV; V/a; V; VI; és bizonyos mértékben még talán a II-III. sz. villák) építészeti minőségükön túl egységes „terv alapján” történt telepítésükkel, egységes karakterükkel is kiemelkednek az üdülőtelep többi alkotásai közül. A korra jellemző, eredeti formájában szintén izgalmas, minőségi épület még a parti „Büfésor”.

Kísérletek modern szellemben – a Kádár villa

Az üdülőtelep emblematisz épülete a kizárólagosan Kádár János számára fenntartott villa, mely egy, a 60-as évekre jellemző földszintes, lapostetős, terméskő burkolatú épület, faltól-falig érő elegáns üvegfelületekkel, pergolákkal. Érdekesége a külső és belső tér teljesen lezárható, óriás fa lamellákkal történő variálhatósága. A terasz kettős, átmeneti jellegét a kívülrre épített kandalló hangsúlyozza. A visszaemlékezések szerint Kádárnak e villa helyén állt egy másik, jóval szerényebb saját villája, amit „meglepetésként” lebontottak, és

[5] Club Aliga, Kádár villa

helyette épült a IV. sz. villa. Ezt az ún. IV. sz. épületet 1964 körül építette számára a párt.²⁶ Az elbeszélések szerint a pártvezető nemigen szerette az elegáns kialakítású, modern épületet.²⁷ A külvilág felé kommunikált szerénysége ellenére neobarokk bútorokkal, súlyos perzsaszőnyegekkel és igényes festményekkel volt berendezve. Ellenérzése talán inkább a hagyományos (kis)polgári lakberendezéstől és ízléstől idegen, modern jellegű kialakításnak szólhatott.²⁸ Érdekes, hogy épp a pártvezető számára terveztek egy ilyen határozottan a modernnel rokonítható épületet.²⁹ Valójában a térben és időben elszigetelődésre, „cezúrára” törekvő politikai szándék ellenére az építészet területén egy egyértelmű és markánsan jelenlévő kontinuitás figyelhető meg a modern továbbélésében, mint ahogy annak számos nivós példáját láthatjuk országszerte, így a Club Aliga területén is.³⁰ Utóbbi területe talán annyiban kivételes még, hogy itt kiemelt funkciója miatt több helyen, az országban általánoshoz képest nivósabb anyagokat használhattak a tervezők.³¹

V./a – VI. sz. villák

Az V. villa jobb és bal oldalán épült két egyforma, a 60-as évek elején tervezett épület.³² A korszakra jellemző terméskő burkolatos, lapostetős, földszintes villák építészeti kialakítása a jellegzetes beton lamellák, a tereptől ellebegtetett földszinti födém és a lebegő lépcsők révén a modernizmus szellemiségével mutat rokonságot. A két villa léptékével, anyaghasználatával, visszafogottságával finoman illeszkedik a természeti környezetbe. A közvetlenül a Balaton partján álló két épület teljesen nyitott a tó felé, azonban a körjük telepített növényzet – a kilátás megszüntetése nélkül – egyfajta intimitást biztosít a nyaralóknak. Ezt a fajta érzékeny környezeti szituációt, a kint/bent, nyitott/védett terek átmenetiségét a betonlamellák szépen átvezetik a homlokzatokra, a padló „lebegtetése” pedig még finomabbá, megfoghatatlanabbá teszik az épület és a természeti környezet határát. A terveket Rajkányi Lajos készítette Dúl Dezső műtermében. Rajkányi Lajosról meglehetősen kevés információval rendelkezünk, de az egyértelműen látszik – és a tervezési folyamat hierarchikus felépítéséből is következik –, hogy a műteremvezető hatása erősen érvényesül a terveken.

[6] Club Aliga VI. villa

26. Tervező: ÁÉTV – Ács Tamás

27. Amikor meglátta a „felújított” nyaralót, azonnal haza akart menni. A „felújítási akcióban” résztvevőkre – a visszaemlékezések szerint – csúnyán megharagudott. Lásd SZÁNTÓ István: *Kádártól Castróig*. Budapest: ABOVO, 2013, 119.

28. ERDŐSI Péter: Barokk és neobarokk. Két fogalom kölcsönhatása Magyarországon. *KORALL*, 23. szám, 2006. márc., 178.

29. Erre némiképp magyarázattal szolgál György Péter, amikor azt írja, hogy „a magyar kultúrpolitika egyszemélyi felelőse és irányítója Révai József, az irodalom kitűnő ismerője és tudósa, a fennhatósága alá tartozó építészethez azonban éppoly keveset értett, mint irodalmár társai általában”. Lásd GYÖRGY Péter: *A hatalom képelete. Állami kultúra és művészet 1957 és 1980 között*. Budapest: Magvető, 2014, 139.

30. A szocializmus – ahogy György Péter írja – „nem a jövő kikényszerítéséről folyó szimbolikus beszéd, hanem a jelenben felépülő terek belakása, otthonossá változtatása. ... [E]bben a kontextusban a kortárs építészet jelentős része tehát bármiféle ideológiai manifesztum nélkül, némán folytathatta a modernizmus hagyományát”. Lásd GYÖRGY Péter: *A hatalom képelete. Állami kultúra és művészet 1957 és 1980 között*. Budapest: Magvető, 2014, 151.

31. Keresni a semmiből, keresni a lényegét /Részletek Ivánka Andrásal készült beszélgetésekből. In: VAMOS Dominika (szerk.): *arc'4. Az Új Magyar Építőművészet melléklete*. Budapest: Gyorsjelentés Kiadó, 2000, 49.

32. Tehát a IV. sz. villa közvetlen szomszédságában (még a kisebb „rég villa” mellé tervezve) épültek. A modern IV. sz. villa a tervrajzok tanúsága szerint csak később készült el.

33. Alapvető infrastrukturális fejlesztések elmaradtak, miközben egyre több ember látogatott el az egyre népszerűbb Balatonra. A bizonyos szintig egységesnek mondható tervszerű fejlesztés tehát ismét megtorpant, miközben sorban épültek a vállalati és szakszervezeti (SZOT) üdülők.

#előregyártás

VISSZAESÉS (AVAGY A '60-AS ÉVEK VÉGE, '70-ES ÉVEK ELEJE

A 60-as évek közepétől ismét egyre kevesebb pénzforrás állt rendelkezésre a Balaton fejlesztésére, és mintha valamilyen formában ennek hatása érződött volna Aligán is.³³ A gyors, egyre inkább előregyártott elemekből építkező későmodern építészet már egyértelműen elszakadt a korábbi regionális modern szellemiségtől. Ennek az időszaknak emlékét őrzi a Club Aliga területén többek között a III. szálló is. Furcsa módon a Balaton-part erre az időszakra jellemző összevisszasága is megjelenik az üdülő ekkoriban készült, kissé „tákoltt” jellegű épületein annak ellenére, hogy ezeket az épületeket is nagyrészt az ÁÉTV tervezővállalat készítette. Itt tehát nem arról van szó, mint a Balaton körül jellemzően engedély nélküli magánépítkezések esetében, ahol meghatározó volt a tervek, tervezők nélküli, kisiparosok „tanácsadói” alapján megvalósuló építés. Mégis, a Club Aliga épületállománya is sajátosan leképezi ezen időszak építészeti hanyatlását.

Előregyártás – A III. szálló

Az előregyártott elemekből épített szállodatípus jellegzetes példája az Aliga I. területén található III. szálló, amely egy 70-es években épült, földszint (+szerelőszint) + három emeletes, panelos szerkezetű épület. A Kádár-korszak szellemiségét talán leginkább ez az előregyártott szerkezeteket alkalmazó típusépítészet testesíti meg. A maga idejében teljességgel cezúrárt jelentő újítás szellemében készült épület e hosszabb távra berendezkedő kor jellegzetes vonásait hordozza. E korszak – és a rendszer – elmúltával azonban kiüresedetté, ‘korszerűtlenné’ vált, a folytathatóság lehetősége nélkül.

„Disszonáns együttélés, Tákoltt” jelleg – VII. villa

A kis magánépítkezések korra jellemző „tákoltt” jellege is érdekes módon lenyomatot hagyott a fürdőterület épületállományában. Kérdés, hogy ekkorra megváltozott-e valami az ÁÉTV munkamódszerében, vagy meghatározó szakemberei cserélődtek-e le. Mindenesetre az tény, hogy határozott visszaesés érződik a legtöbb 70-es évekbeli beavatkozás építészeti színvonalában. Erre példa a VII. villa, mely a régi helyszínrajzok tanúsága szerint egy 20. század elején épült, azóta átalakított épület. Építési korának stílusjegyeit a nyílászárók osztásai egyszerű, de jellegzetes díszítései, valamint az épület alaprajzi formája, tömegalakítása hordozza. Burkolatai és a szocializmus jellegzetes sárga drótvég terasz mellvédjei viszont már a pártüdülő időszak lenyomatai. Ebben az értelemben a folytonosság itt fizikai szinten is értelmezhető, viszont a villa mostani megjelenése egy meglehetősen bizarr, szinte karikatúra-szerű példája annak, hogy mi következik abból, ha a különböző – akár egymást követő – korszakok nem kommunikálnak egymással. Ezen a ponton bántóan rajzolódnak ki a szocializmus idején bekövetkezett, deklarált „cezúra” és az egyfajta kulturális „tehetetlenségéből” következő „folytonosság” együttélésének skizofrén vonásai. Ez a disszonáns viszony tükrözi a pártüdülő közönségének ellentmondásos viszonyát a múlthoz, azaz a korábbi társadalmi elit kulturális örökségéhez. Ebben nem volt különbség Rákosi-, vagy a Kádár-éra között. Azzal együtt, hogy a Kádár-rendszer is deklaráta a „múlt”, a világháború előtti társadalmi elit örökségének tagadását, a korszaknak nem volt igazi „állítása”, egységes programja az építészet területén. Az aligai 70-es évekbeli épületek egy csoportján is jól olvasható a régi és az új elemek közötti kiforratlan, bizonytalan kapcsolat.

#buhera

[7] előregyártott / Club Aliga, III. szálló

[8] tákoltt / Club Aliga, VII. sz. villa

POSZTMODERN HATÁSOK

(AVAGY A 70-ES ÉVEK VÉGE, 80-AS ÉVEK ELEJE)

A 70-es évek vége felé, a fürdőterület építészeti karakterének alakulásában – a Balaton-parti építkezésekhez hasonlóan – egyfajta „posztmodern váltás” észlelhető. Az építészeti stratégiák egyre határozottabban elfordultak az absztrakt, „regionális modern” szellemiségtől, ennek eredményeképp a balatoni régióban kialakultak a posztmodernre jellemző „elmosódó határok” és „elmosódó területi identitások”. Erre példa többek között a fürdő területén létesült, a hazai organikus építészettel rokonítható új postaépület.

Posztmodern hatások – Az Új posta épülete

A gyakorlatilag már posztmodernnek tekinthető szellemiség Aliga épület-együttesében is megjelenik. Erre példa az új posta 70-es években épült, földszintes nyeregvetős kialakítású épülete. Íves tetőformája, csúcsíves tetőablakai a magyarországi organikus építészeti irányzattal rokoníthatóak. Bábos fakorlátját az épület karakterétől elütő megoldatlan-kitalálatlan részletekkel alakították ki. Az épület a hagyomány és az újítás szellemének kissé disszonáns egyvelege, azonban ez a keveredés kevésbé bántó, mint több korábban ismertetett, a 70-es években átalakított vagy újonnan épített nyaraló esetében. Ez talán azzal magyarázható, hogy a posta épületének hagyományosabb és a 70-es években újnak számító építészeti elemeit egy koherens, ugyanakkor több ponton vitatható erőteljes építészeti koncepció rendezi egységbe.

CLUB³⁴ ALIGA, A NEGYEDIK ÁTFOGÓ FEJLESZTÉSI KONCEPCIÓ – AVAGY A JELEN

(ÖSSZEGZÉS)

Kialakulásának történeti szálain végighaladva látszik, hogy a mai fürdőtelep valójában építészetiileg nem emelkedik ki a Balaton-parti üdülők sorából.³⁵ Épületei megjelenését, karakterét építésük korszakainak sajátosságai szabják meg, a szakítás és kontinuitás, cezúra és hagyomány által determinált, hol harmonikus, hol inkább disszonánsnak nevezhető erőterében. A terület kiemelt jelentőségét főként speciális politikátörténeti vonatkozásai adják. E speciális örökség kezelése nagyfokú körültekintést igényel, mivel a fürdőtelephez kapcsolódó kérdések elsősorban nem az épületek viszonylag objektívan megítélhető fizikai valóját érintik. Azok sokkal finomabb rétegekben vannak jelen, és az emlékezés különböző aspektusaiban ragadhatók meg.³⁶ A válaszoknak is ennek megfelelően elsősorban ezekben a finom rétegekben kell megjelenüek. A jelenlegi fejlesztés során ebben sokat segíthet egy jól megválasztott új funkció, egy olyan oktatási központ, amely a korábbi zárt és elit jelleg helyett a társadalom szolgálatában áll.³⁷ Egy olyan tudatosan vállalt és következetesen kidolgozott arculat,³⁸ amely finom eszközökkel teremtheti meg a teret az emlékezet számára, s jó eszközként szolgálhat arra, hogy a sok szempontból nehezen kezelhető örökség megtalálja a helyét a társadalom különböző rejtett vagy éppen „túlbeszél” rétegeiben.³⁹

[9] Club Aliga, egykori „új posta” épülete

#posztmodern

34. A jelenlegi tulajdonos a fürdőterület fejlesztés tervezése kapcsán tudatosan kerüli a „Club” elnevezést, ezzel is szeretné kifejezni, hogy a korábbi elzárt világ után most egy „nyitott” időszak következik.

35. A Kádár-villa és a környezetében található néhány modern stílusú villa, a volt étterem épület és természetesen a kápolna, mint különböző korszakból származó nivós építészeti emlékek védelemre érdemesek a századfordulóról egységes megjelenéssel megmaradt néhány romantikus villával egyetemben (lásd épületjegyzék: Bíró-villa, Szász-villa, stb.).

36. Ilyen aspektusok: az önéletrajzi emlékezet, társadalmi emlékezet, történelmi emlékezet. Lásd KOVÁCS Éva: Az emlékezet szociológiai elméletéhez. In: Bodor (szerk.): *Emlékezés, identitás, diszkurzus*. Budapest: l'Harmattan Kiadó, 2015, 237.

37. Erre teszünk javaslatot Géczi Zsuzsannával közös projektünkben.

38. A Balaton-parti kiemelt turisztikai cél-pontoknak sokszor jellegzetes karaktere van.

39. De nem élményparkként vagy skanzenként kezelve.

#örökség

IRODALOMJEGYZÉK

ASSMANN, Jan: *A kulturális emlékezet. Írás emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest: Atlantisz Könyvkiadó, 1992.

Balatonvilágos Településrendezési Terv vizsgálat, tervjavaslat, ARCHEO-ART BT. 2012.

BODOR Péter: Az emlékezés identitás és diszkurzus hálózata. In: BODOR (szerk.): *Emlékezés, identitás, diszkurzus*. Budapest: l'Harmattan Kiadó, 2015, 7.

BONTA János: *A Magyar Építészeti egy kortárs szemével 1945-1960*. Budapest: Terc Kiadó, 2008.

KARÁCSONY Tamás (szerk.): *Példázatok a megismerésről és a továbblépésről. Építész mesterkurzus*. BME Építészmérnöki kar, Középülettervezési Tanszék, 2015.

BUGOVICS Zoltán: *Társadalom, Identitás és Területfejlesztés*. Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2007.

DESKEY, Donald – Dr. KISMARTY LECHNER Jenő – Dr. MÓRICZ Miklós (eds.): *Arts and Artists in Hungary. Architects Olgay and Olgay*. Budapest: Budai István, 1946.

DÜLL Andrea: Az identitás környezetpszichológiai értelmezése, helyezés, helykötődés, helyidentitás. In: BODOR (szerk.): *Emlékezés, identitás, diszkurzus*. Budapest: l'Harmattan Kiadó, 2015, 109.

ERDŐSI Péter: Barokk és neobarokk Két fogalom kölcsönhatása Magyarországon. *KORALL*, 23. szám, 2006. márc. <http://epa.oszk.hu/00400/00414/00016/pdf/155erdosi.pdf>

FRAMPTON, Kenneth: *A modern építészeti kritikai története*. Budapest: Terc Kiadó, 2002.

GYÖRGY Péter: *A hatalom képzelete. Állami kultúra és művészet 1957 és 1980 között*. Budapest: Magvető, 2014.

HAMMERSTEIN Judit: Úri szocializmus, luxus kommunisták. *ÚjNautilus. Irodalmi és Társadalmi Portál*, <http://ujnautilus.info/uri-szocializmus-luxuskommunistak>

HANKISS Elemér: *Proletár reneszánsz. Tanulmányok az európai civilizációról és a magyar társadalomról*. Budapest: Helikon Kiadó, 2000.

HEINRICH Pál – SZITA Róbert: *Fehér partok alján. Balatonvilágos évszázados története és polgárainak visszaemlékezései*. Balatonvilágos: Balatonvilágos Jövőjéért Közalapítvány-Balatonvilágos Község Önkormányzata, 2011.

HORVÁTH István: Templomból a kultúrházba. *múlt-kor*, 2007. augusztus.

KOVÁCS Éva: Az emlékezet szociológiai elméletéhez. In: BODOR (szerk.): *Emlékezés, identitás, diszkurzus*. Budapest: l'Harmattan Kiadó, 2015, 237.

MAJTÉNYI György: *K-VONAL. Uralmi elit és luxus a szocializmusban*. Budapest: Nyitott Könyvműhely, 2009.

RADOS Jenő: *Magyar Építészettörténet*. Budapest: Műszaki könyvkiadó, 1971.

SCHLEICHER Veronika: Kulturális kölcsönhatások a Balaton térségében 1822–1960 között. (Őslakosok, fürdővendégek, nyaralók). *KORALL*, 23. szám, 2006. márc. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/schleicherveronika/diss.pdf>

SZÁNTÓ István: *Kádártól Castróig*. Budapest: ABOVO, 2013.

VÁAMOS Dominika (szerk.): *arc'4. Az Új Magyar Építőművészet melléklete*. Budapest: Gyorsjelentés Kiadó, 2000.

VÁMOSSY Ferenc: *Az építészeti története. A modern mozgalom és a későmodern*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 2002.

WETTSTEIN Domonkos: Balaton modern – identitáskeresés a '30-as és a '60-as évek építészetében. *epiteszforum.hu*, 2016. december 5. <http://epiteszforum.hu/balaton-modern-identitaskereses-a-30-as-es-a-60-as-elvek-epiteszeteben>